Nru. 1452

ATT DWAR L-ILSIEN MALTI
(KAP . 470)

Il-Kitba tal-Kliem mill-Ingliż fil-Malti

Il-KUNSILL Nazzjonali tal-Ilsien Malti, bis-setgħa mogħtija lilu fl-Artikolu 5(2) tal-Att dwar l-Ilsien Malti, qiegħed jistabbilixxi li mid-data tal-lum, it-Tlieta, il-11 ta' Diċembru, 2018, l-ortografija uffiċjali tal-ilsien Malti tkun emendata bil-mod kif inhuwa stipulat fir-rapport *Deċiżjonijiet 2* (kif jidher hawn taħt). Dan ir-rapport qed jiġi ppubblikat wara snin ta' ħidma u konsultazzjoni li għamel il-Kunsill Nazzjonali tal-Ilsien Malti ma' kull min juża l-Malti f'xogħlu u mal-pubbliku ġenerali, u jistabbilixxi l-mod li bih għandu jinkiteb il-kliem mill-Ingliż fil-Malti.

Ir-regoli tal-1984 li qegħdin jitwarrbu f'dan ir-rapport se jibqgħu validi temporanjament għal perijodu ta' ħames snin mid-data tal-lum, jiġifieri sat-Tnejn, 11 ta' Diċembru 2023, sakemm jindraw id-*Deċiżjonijiet 2*. Wara din id-data, il-prinċipji u r-regoli stabbiliti fir-rapport *Deċiżjonijiet 2* ikunu l-uniċi regoli uffiċjali korretti fl-ortografija Maltija.

Il-11 ta' Diċembru, 2018

No. 1452

MALTESE LANGUAGE ACT
(CAP. 470)

The Spelling of English Loanwords in the Maltese Language

THE National Council for the Maltese Language, in exercise of the powers vested in it by Article 5(2) of the Maltese Language Act, has established that from this day Tuesday, 11th December, 2018, the official orthography of the Maltese language be amended in the way stipulated in the report *Deċiżjonijiet 2* (as shown hereunder). This report is being published after years of work and consultation carried out by the National Council for the Maltese Language with all stakeholders using Maltese in their work and with the public in general, and establishes the way by which English loanwords should be written in Maltese.

The regulations of 1984 ruled out in this report will remain valid temporarily for a period of five years from today's date, that is up to Monday, 11th December, 2023, until *Deċiżjonijiet 2* become the norm. After this date, the principles and regulations established in the report *Deċiżjonijiet 2* will be the only correct official regulations in Maltese orthography.

11th December, 2018

DEĊIŻJONIJIET 2
TAL-KUNSILL NAZZJONALI TAL-ILSIEN MALTI
DWAR IL-KITBA TAL-KLIEM MILL-INGLIŻ FIL-MALTI

Ir-rapport jinkludi dawn it-taqsimiet:

1. Daħla
2. Qabel id-*Deċiżjonijiet 2*
3. Il-possibilitajiet ikkunsidrati
4. L-evalwazzjoni tal-alternattivi
5. Lejn soluzzjoni raġunata
6. Il-kitba bil-Malti tal-kliem mill-Ingliż

1. DAĦLA

1.1 L-Ingliż jidħol biss meta l-Malti ma jaqdiniex

Fid-dinja globalizzata tal-lum, m'hemmx dubju li l-Ingliż huwa wieħed mill-aktar ilsna influwenti u jaffettwa kemm il-lingwi ż-żgħar kif ukoll il-kbar. Din l-influwenza tiegħu tagħfas fuq kull qasam tal-ħajja, imma tinħass b'mod speċjali fl-oqsma tax-xjenza, it-teknoloġija u oqsma speċjalizzati ġodda oħra.

Issa l-Malti, barra milli huwa lingwa żgħira u b'riżorsi limitati, kien espost għal kuntatt mal-Ingliż matul l-aħħar mitejn sena, kuntatt li kulma jmur baqa' jitqawwa. Għaldaqstant kien naturali li l-Malti jikber u jiżviluppa bis-self dirett mill-kuntatt mal-Ingliż kif fi żminijiet oħra kiber u stagħna mir-riżorsi tat-Taljan u qablu tal-Isqalli. Illum nistgħu ngħidu li huwa kbir l-għadd ta' kliem li daħal fil-Malti mill-Ingliż u li huwa tassew meħtieġ.

L-importanti hu li qabel ma wieħed juża kelma mill-Ingliż jiżgura ruħu li ma jkunx hemm diġà kelma stabbilita fil-Malti li taqdih tajjeb għall-istess tifsira, eż. 'biljett' jew 'ċitazzjoni' flok 'ticket', 'naħmi torta' flok 'nibbejkja torta'. Jista' wkoll jipprova jestendi t-tifsira ta' xi kelma li diġà teżisti, eż. 'leħħa' għal 'flashcard', jew anke jipprova jsawwar kelma mir-riżorsi lingwistiċi tal-Malti, eż. 'stessu' għal 'selfie' u 'tisliba' għal 'crossword puzzle'.[1]

1.2 Id-differenza fl-aċċettabilità bejn il-miktub u l-mitkellem

F'soċjetajiet li jħaddmu żewġ lingwi jew iżjed, huwa naturali li fit-taħdit ikun hemm l-indħil spiss ta' kliem u espressjonijiet minn lingwa waħda fl-oħra u bil-maqlub. Għalkemm idealment il-kelliem għandu jkollu l-ħila jfisser ruħu b'mod sħiħ b'kull waħda miż-żewġ lingwi, normalment il-kliem barrani jdarras inqas fit-taħdit milli fil-kitba, fejn wieħed aktarx ikollu iżjed ħin biex jiżen u jorqom l-istil tal-espressjoni tiegħu. Għalhekk ikun tajjeb li wieħed jagħmel din id-distinzjoni u, l-aktar fil-kitba, joqgħod b'seba' għajnejn biex ma jdeffisx kliem Ingliż bla bżonn, eż. juża 'nieda' jew 'vara' flok 'illonċja'.

1.3 Self żejjed u self meħtieġ

Wieħed irid iżomm f'moħħu li mhux kull kelma li mal-ewwel daqqa t'għajn tidhrilna żejda, bilfors tkun hekk. Spiss jiġri li ż-żewġ kelmiet – il-kelma stabbilita fil-Malti u l-kelma missellfa – ikunu qrib sewwa fit-tifsira imma kull waħda jkollha kuntesti li fihom tintuża hi u mhux l-oħra, u bil-maqlub. Kelma minn lingwa oħra bħal din altru li ma tkunx żejda, anzi huwa bis-saħħa ta' kliem bħal dan li l-lingwa tistagħna u twessa' l-fruntieri tal-espressività tagħha, kif jidher f'dawn l-eżempji:

- 'body' (tal-karozza) vs 'ġisem'
- 'mouse' (tal-kompjuter) vs 'ġurdien'
- '[i]ssejvja' (programm tal-kompjuter) vs 'faddal'
- 'tiċċettja' (fuq l-internet) vs 'titħaddet' (bil-fomm)
- 'date' (appuntament romantiku) vs 'data' (tal-kalendarju)

Hemm ukoll każijiet fejn il-kelma Ingliża tkun meħtieġa għaliex tkun qiegħda tfisser esperjenza ġdida jew kunċett innovattiv, eż. '(mużika) rock', '(saffar) offside', '(żarbun) unisex'.

1.4 L-integrazzjoni lessikali hija determinanti – l-ortografija ssegwi

Il-kriterju ewlieni li bih niddeċiedu kelma daħlitx jew le għandu jkun l-użu mifrux u l-ħtieġa tagħha fil-Malti, kif tfisser f'punt 1.3. Ladarba kelma tkun tissodisfa dawn iż-żewġ kundizzjonijiet, l-ortografija trid tipprovdilha mod xieraq ta' kif għandha tinkiteb.

1.5 Il-varjabilità li toħroġ mill-idjolett tal-kelliem

Kull kelliem għandu ġabra ta' esperjenzi u kuntatti differenti minn dawk ta' kull kelliem ieħor, u dawn ikunu riflessi fl-espressjoni lingwistika tiegħu. Għalhekk mhux għaġeb li kelma jew espressjoni li jaċċetta kelliem, kelliem ieħor ikun għadu jqisha barranija. Lanqas huwa rari li kelma mill-Ingliż ikollha aktar minn pronunzja waħda.

Filwaqt li jista' jidher mixtieq li l-ortografija tfornina dejjem b'deċiżjoni waħda u uniformi għal kull każ, jekk isir hekk tkun qiegħda ssir vjolenza fuq din il-varjabilità lingwistika, ħaġa li tkun ta' ħsara għar-rikkezza tal-lingwa, eż. 'kantin/kentin' għal 'canteen' u 'maniġer/meniġer' għal 'manager'. Dawn il-forom differenti tal-pronunzja huma aċċettabbli t-tnejn fil-kitba u min jagħżel li jikteb dan il-kliem la Maltija għandu jkun konxju minn din il-ħaġa u konsistenti fil-kitba tiegħu.

1.6 Lejn ortografija aktar matura: l-għażla f'idejn min jikteb

Għar-raġunijiet imfissra qabel, wieħed m'għandux jistagħġeb jekk jara li f'xi każijiet fejn teżisti din il-varjabilità, is-soluzzjoni mogħtija tkun tippermetti lill-kittieb l-għażla libera minn fost għadd ta' alternattivi. Dan jgħodd kemm għall-varjanti li għadna kemm semmejna f'punt 1.5 kif ukoll għal xi għażliet oħra li se jissemmew 'il quddiem f'dan ir-rapport. B'hekk il-kittieb ikollu l-libertà li jagħżel dik l-alternattiva li tesprimi bl-aħjar mod il-preferenza lingwistika tiegħu, waqt li kemm jista' jkun iżomm il-konsistenza.

[1]F'kuntest letterarju, awtur għandu jkollu l-libertà li juża kliem u espressjonijiet mill-Ingliż biex jirrappreżenta bl-aħjar mod id-diskors ta' karattri partikolari fil-kitba tiegħu.

2. QABEL ID-*DEĊIŻJONIJIET 2*

2.1 Il-qagħda uffiċjali qabel id-*Deċiżjonijiet 2*

Skont iż-*Żieda mat-Tagħrif* li saret uffiċjali fl-1984 (ara pp. 11-13), kelma barranija titqies bħala Maltija meta tkun aċċettata u użata mill-poplu. Bis-saħħa ta' dan għandha tibda tinkiteb fonetikament, jiġifieri kif tinstema'.

Dan ifisser li, skont din ir-regola tal-Akkademja tal-Malti, qabel il-ħruġ tad-*Deċiżjonijiet 2*, kellna niktbu la Maltija mhux biss kliem bħal 'skorja', 'gowl', 'vann', 'gass', 'garaxx', imma anke kliem bħal 'aircraft carrier', 'bumper', 'snooker', 'high tension', 'air conditioner', 'hair dryer', 'jigsaw puzzle', 'eye shadow', 'cocktail', 'plumber', 'microwave' suppost kellu jinkiteb 'erkraftkerjer', 'bamper', 'snuker', 'ħajtenxin', 'erkondixiner', 'ħerdrajer', 'ġiksopażil', 'ajxedow', 'koktejl', 'plamer', 'majkrowejv'.

2.2 Fil-prattika

Fil-prattika, qabel il-ħruġ tad-*Deċiżjonijiet 2*, il-problema li jippreżenta l-kliem Ingliż kienet qed issib aktar minn tweġiba waħda:

i. Kien hemm min, l-aktar f'xi gazzetti, jipprova jagħti dejjem sura Maltija lill-kelma Ingliża, u jikteb kliem bħal 'frikik', 'partajm', 'stejġ', 'kowċ', għal 'free-kick', 'part-time', 'stage', 'coach'. Dawn il-forom spiss kienu qed ikunu fil-mira tal-kritika ta' min ma jogħġbuhx.

ii. Oħrajn kellhom it-tendenza li jħallu kollox għaddej, fis-sens li kull kelma mill-Ingliż iħalluha bil-kitba oriġinali, kultant mingħajr l-ebda indikazzjoni.
eż. 'Bħalissa għandna l-geyser u l-fridge bil-ħsara.'

iii. Uħud kienu jiktbu ċertu kliem la Maltija iżda kliem ieħor kienu jħalluh bl-Ingliż, eż. 'cooker', 'geyser' imma 'kompjuter', 'friġġ'.

iv. Kien hemm min, fl-istess kelma juża sistema mħallta billi jżomm kull parti bl-ortografija tagħha.
eż. 'It-<u>teamijiet</u> Maltin sejrin tajjeb din is-sena.'
'Qed ibigħu l-<u>jeansijiet</u> bl-irħis.'

v. Ma kinux jonqsu wkoll kitbiet li nistgħu nsejħulhom difettużi, fis-sens li, filwaqt li jidher li l-kittieb xtaq jikteb il-kelma kollha la Maltija, ma kienx jirnexxilu jinqata' għalkollox mill-kitba Ingliża, u jispiċċa jikteb b'ortografija li la tista' tgħidilha Maltija u lanqas ma ssejħilha Ingliża, kif jidher f'dawn it-tliet eżempji:

- 'xatter' għal 'shutter' (miktuba b''t' doppja minflok b''t' waħda kif tinħass)
- 'downuts' għal 'doughnuts' (miktuba bil-vokali 'u' minflok bil-vokali 'a')
- 'komputer' għal 'computer' (miktuba mingħajr il-konsonanti 'j')

2.3 Il-ħtieġa ta' deċiżjoni

Din l-inkonsistenza li tiġi mill-użu ta' żewġ sistemi differenti fi ħdan kelma waħda ma tistax tkun ta' fejda għall-istabilità u l-iżvilupp tal-Malti miktub. Fil-fatt, nistgħu ngħidu li dawk li jiktbu bil-Malti, ewlenin fosthom l-istudenti, l-għalliema, l-awturi, it-tradutturi, il-ġurnalisti u l-pubblikaturi, kienu ilhom juru t-tħassib tagħhom dwar dawn id-diverġenzi u wrew kemm-il darba x-xewqa li din il-problema tinstabilha soluzzjoni xierqa.

Il-Kunsill Nazzjonali tal-Ilsien Malti wkoll kien konxju minn din il-problema u sa mit-twaqqif tiegħu kien qegħidha bħala prijorità fost l-inċertezzi li kellhom jitnaqqsu. B'dan il-għan, fl-2008 organizza seminar nazzjonali li għalih attendew 300 ruħ, u dwar dan is-suġġett ippubblika dokument għad-diskussjoni bil-fehmiet ta' 35 ruħ minn diversi oqsma marbuta mal-kitba tal-Malti, bħal lingwisti, awturi, pubblikaturi, tradutturi u għalliema (ara: *Seminar fuq il-kliem ta' nisel Ingliż fil-Malti – Dokument għad-diskussjoni*, Innaqqsu l-Inċertezzi 2, Malta 2008).

Wara din l-inizjattiva, il-Kunsill waqqaf Kumitat apposta biex, f'żewġ fażijiet ta' ħidma, jiġbor u jiżen il-fehmiet imfissra f'dak is-seminar u jfittex soluzzjoni li, filwaqt li tkun aċċettabbli lingwistikament, tkun ukoll tirrispetta l-aspirazzjonijiet tal-

pubbliku Malti. Għalhekk, minn żmien għal żmien il-Kumitat organizza laqgħat ta' konsultazzjoni, kemm formali kif ukoll informali, ma' gruppi speċjalizzati, bħal għalliema, pubblikaturi, tradutturi, qarrejja tal-provi u oħrajn, biex jisma' l-fehmiet u s-suġġerimenti tagħhom.

Meta l-Kumitat wasal lejn it-tmiem tal-ħidma tiegħu, bi ftehim mal-Kunsill Nazzjonali tal-Ilsien Malti, fit-18 ta' Ġunju 2016 organizza seminar nazzjonali ieħor (li xxandar ukoll dirett fuq l-internet bil-ħsieb li jilħaq lil kull min hu interessat fis-suġġett b'kull mezz) biex jagħti ħjiel tal-konklużjonijiet tiegħu u jagħti l-aħħar opportunità lill-pubbliku biex juri fehimtu. Dawk li attendew setgħu jagħtu l-opinjonijiet tagħhom fis-sessjonijiet ta' diskussjoni li ġew organizzati waqt is-seminar. Dawk li ma setgħux jattendu, inklużi l-Maltin ta' barra, mhux biss setgħu jsegwu s-seminar direttament u l-filmat irrekordjat wara, talli ngħatatilhom ukoll l-opportunità biex jibagħtu l-opinjonijiet tagħhom lill-Kunsill elettronikament jew bil-posta tradizzjonali. Dan ir-rapport jikkunsidra wkoll il-fehmiet kollha espressi f'dan l-aħħar stadju ta' konsultazzjoni. Il-Kunsill sodisfatt ħafna bis-sehem attiv u bir-reazzjonijiet tal-parteċipanti kollha.

Messaġġ ċar u konsistenti li kien qed jirċievi l-Kunsill tal-Malti, kemm minn dawn il-laqgħat ta' konsultazzjoni kif ukoll mill-biċċa l-kbira tal-pubbliku fil-mezzi ta' komunikazzjoni, kien li wieħed għandu jevita forom ta' kitba li jitbiegħdu radikalment mill-kitba oriġinali għax jaħsdu lill-qarrej bid-dehra stramba tagħhom u jtellfuh fil-proċess tal-qari tiegħu. Dan fid-dawl tas-sitwazzjoni bilingwi attwali, li fiha l-maġġoranza tan-nies huma familjari mal-lingwa Ingliża u qed jiltaqgħu mal-kliem fil-forma ortografika Ingliża qabel ma jidħol fl-użu tal-Malti.

3. IL-POSSIBILITAJIET IKKUNSIDRATI

Il-kliem li jidħol fil-Malti mill-Ingliż <u>għax ikun tassew meħtieġ</u> isib ruħu fost il-kliem Malti li l-kitba tiegħu hija diġà stabbilita. Billi fil-kitba tal-Ingliż normalment hemm distakk kbir bejn il-ħoss tal-kelma u l-kitba tagħha – distakk li huwa wisq iżgħar fil-każ tal-Malti – dan il-kliem jippreżenta sfida kbira biex jinfilsa ruħu fit-test Malti. Din l-isfida tikkomplika ruħha minħabba li l-biċċa l-kbira tal-Maltin qed jiltaqgħu ma' dan il-kliem fil-forma miktuba tiegħu fl-Ingliż ħafna qabel ma jidħol fil-Malti, ngħidu aħna minn fuq l-internet. B'hekk, il-kelma tkun laħqet indrat viżwalment u wieħed isibha bi tqila biex jaċċettaha f'xi sura differenti.

Meta kelma Ingliża tidħol fil-Malti, jidher li għandna tliet modi kif ninkorporawha fil-kitba Maltija. Hawnhekk se nagħtu fil-qosor il-punti favur u kontra kull mod, imbagħad l-aktar punti importanti se nelaborawhom fit-Taqsima 4.

(a) Il-kelma niktbuha bl-ortografija Maltija għalkollox skont kif jippronunzjawha l-Maltin
Eż. 'ċans', 'jott', 'ħelikopter', 'tajer', 'pajp', 'ġins', 'spaner', 'bonit', 'ġimm', 'kruż'.

- **PUNTI FAVUR**
  1. Il-Malti jibqa' jinkiteb b'sistema waħda.
  2. Ir-rabta bejn il-ħoss u l-kitba tkun aktar diretta.
  3. Min jikteb ma jkollux għalfejn jieqaf jagħżel bejn sistema u oħra.
  4. Ikun aktar komdu min ma jafx bl-Ingliż, sew jekk Malti jew barrani.

- **PUNTI KONTRA**
  1. Din is-sistema tnaffar lill-qarrej tal-Malti li jaf bl-Ingliż.
  2. Sistema bħal din ittellef lil min ikun diġà jaf il-kelma bl-Ingliż fil-proċess tal-qari u l-kitba.
  3. Jinħolqu varjanti ortografiċi ġodda minħabba l-kliem Ingliż li fil-Malti ħa aktar minn pronunzja waħda, eż. 'kantin/kentin' għal 'canteen', 'maniġer/meniġer' għal 'manager', 'ċampjin/ċempjin' għal 'champion'.
  4. Ħafna drabi tiċċajpar it-trasparenza tal-binja komposta tal-kelma jew tal-espressjoni Ingliża għal min jaf bl-Ingliż, eż. 'ġekħemer' għal 'jackhammer', 'erkondixiner' għal 'air conditioner'.

(b) Il-kelma nħalluha bl-ortografija Ingliża għalkollox
Eż. 'chance', 'yacht', 'helicopter', 'tyre', 'pipe', 'jeans', 'spanner', 'bonnet', 'gym', 'cruise'.

- **PUNTI FAVUR**
  1. Il-kittieb jaqbad u jikteb il-kelma bl-Ingliż mingħajr ma jieqaf jaħseb kif se jiktibha bil-Malti.
  2. Tkun xi tkun il-pronunzja tagħha fil-Malti, il-kelma Ingliża għandha dejjem kitba waħda diġà stabbilita.

- **PUNTI KONTRA**
  1. Il-Malti ma jibqax jinkiteb b'sistema waħda kif ilu jinkiteb sa mit-twaqqif tas-sistema uffiċjali.
  2. F'nofs kitba bil-Malti, il-qarrej isib kelma b'sistema ortografika differenti u din taf tfixklu hu u jaqra.
  3. Il-kittieb jiġi dahru mal-ħajt meta jkollu jikteb kelma li tinfletti b'element Malti (se jikteb 'pipeijiet' u 'jissaveja l-file'?).
  4. Min mhux familjari mal-Ingliż, sew jekk Malti jew barrani, se tiżdiedlu diffikultà oħra: il-ħtieġa li jkun jaf jikteb u jaqra bl-Ingliż.
  5. Din is-sistema tista' tħajjar l-użu indiskriminat ta' kliem Ingliż li ma jkunx meħtieġ għax fil-Malti diġà jkollna alternattiva tajba għalih. Dan il-fatt jgħodd aktar fl-ambjent edukattiv fost studenti li jkunu għadhom qed jiksbu l-għarfien tal-vokabolarju tal-lingwa nattiva.

(ċ) Fil-kitba tal-Malti nħalltu ż-żewġ sistemi, il-Maltija u l-Ingliża, kemm (i) bejn kelma u oħra, kif ukoll (ii) fi ħdan kelma waħda

(i) bejn kelma u oħra, jiġifieri billi jinkiteb la Maltija l-kliem Ingliż li ndara jinkiteb la Maltija u/jew jista' jinkiteb la Maltija bla diffikultà: il-bqija jibqa' jinkiteb la Ingliża ('ċans', 'jott', 'helicopter/ħelikopter', 'tyre/tajer', 'pipe/pajp', 'jeans', 'spanner', 'bonnet', 'gym', 'cruise')

- **PUNTI FAVUR**
  1. Din is-sistema tippermettilek tagħmel distinzjoni bejn kelma li dwarha hemm qbil u kelma oħra li dwarha m'hemmx.

- **PUNTI KONTRA**
  1. B'din is-sistema jkun hemm bżonn ta' lista stabbilita ta' kliem Ingliż li jinkiteb la Maltija. Lista bħal din mhix prattika għax il-kittieb irid joqgħod jiftakarha jew jikkonsultaha kull darba.
  2. Lista bħal din trid tibqa' tkun aġġornata regolarment.
  3. Minħabba li fl-aċċettazzjoni ta' kelma bħala Maltija jidħol element qawwi ta' soġġettività, lista waħda tista' tkun diskriminatorja.
  4. Min mhux familjari mal-Ingliż, ikunx Malti jew barrani, se tiżdiedlu diffikultà oħra: il-ħtieġa li jkun jaf jikteb u jaqra l-kelma bl-Ingliż.

(ii) fi ħdan kelma waħda, jiġifieri, billi f'kelma waħda jitħalltu ż-żewġ sistemi flimkien ('ji**strike**ja', 'tix**shoot**ja', '**chance**ijiet')

- **PUNTI FAVUR**
  1. Iz-zokk tal-kelma Ingliża jibqa' jingħaraf immedjatament.

- **PUNTI KONTRA**
  1. L-interpretazzjoni tal-istess ħoss (konsonanti jew vokali) b'żewġ sistemi differenti f'kelma waħda hija ta' tfixkil kemm għall-kittieb kif ukoll għall-qarrej. Ngħidu aħna, fil-kelma miktuba '**team**ijiet' is-sekwenza 'ea' u l-ittra 'i' qed jagħtu l-istess ħoss.
  2. Mhux ċar għandniex nirduppjaw l-aħħar konsonanti taz-zokk jew le f'xi każijiet, eż. 'jiġ**jack**(k)ja', 'jiċ**check**(k)ja'.
  3. Min mhux familjari mal-Ingliż, sew jekk ikun Malti jew barrani, se tiżdiedlu diffikultà oħra: il-ħtieġa li jkun jaf jikteb u jaqra bl-Ingliż.

4. L-EVALWAZZJONI TAL-ALTERNATTIVI

Hawnhekk se nqisu u niżnu l-aktar punti importanti ta' kull waħda mit-tliet alternattivi msemmija fit-Taqsima 3.

(a) Il-kelma niktbuha bl-ortografija Maltija għalkollox skont kif jippronunzjawha l-Maltin

Żgur li m'hemmx sistema aħjar minn waħda li tibqa' dejjem konsistenti mar-regoli tagħha stess. Għaldaqstant, din l-għażla tista' tkun bażi tajba għas-soluzzjoni. Kliem bħal 'ċans', 'kitla', 'xelter', 'film', 'strajk', eċċ., jinfilsa ruħu tajjeb fil-kitba Maltija, imqar meta jkun ikkonjugat, eż. 'jiċċansjaw', 'ⁱffilmjati', 'strajkjajtu', anke għaliex il-Malti kien diġà dara jilqa' fi ħdanu kliem mit-Taljan li integra tajjeb bħal 'ⁱċċattja', 'ⁱkkarga', 'indurati'.

Iżda, meta niġu għal kliem Ingliż **(i)** kompost minn żewġ kelmiet jew aktar, bħal 'windscreen', 'shock absorber', 'fire extinguisher' (li miktub la Maltija jiġi 'windskrin', 'xokebżorber', 'fajerekstingwixer'), jew **(ii)** kliem li fih l-ortografija titbiegħed sew mill-pronunzja tiegħu, bħal 'audition', 'pageant', 'wrap' (li miktub la Maltija jiġi 'odixin', 'peġint', 'repp') is-sitwazzjoni ma tibqax daqshekk sempliċi. F'każijiet bħal dawn, il-qarrej/kittieb jidher li jirreżisti d-dehra ta' dan il-kliem miktub b'sura Maltija.

Diffikultà oħra hija li l-pronunzja tal-istess kelma Ingliża spiss tvarja skont l-esperjenzi differenti tal-kelliema. Dan naturalment jista' jwassal għal kitbiet differenti (varjanti) tal-istess kelma, eż. 'ċampjin/ċempjin', 'maniġer/meniġer', 'kantin/kentin'.

(b) Il-kelma nħalluha bl-ortografija Ingliża għalkollox

Jekk il-kliem kollu mill-Ingliż ikollna nħalluh fl-ortografija oriġinali tiegħu, ikollna l-vantaġġ li l-kelma Ingliża tingħaraf mal-ewwel daqqa t'għajn, għalkemm dan huwa vantaġġ għal min jaf jaqra l-Ingliż imma żvantaġġ għal min (Malti jew barrani) qed jaqra u jikteb bil-Malti u ma jafx bl-Ingliż.

Vantaġġ ieħor ta' soluzzjoni bħal din hu li l-kitba tkun diġà stabbilita u, jippronunzjaha kif jippronunzjaha, il-kelma kulħadd se jiktibha bl-istess mod, apparti l-varjazzjoni fil-kitba li jista' jkollha fl-Ingliż stess, eż. 'doughnut/donut', 'cheque/check', 'yogurt/yoghurt/yoghourt'.

Mill-banda l-oħra, dan jirriżulta f'sistema mħallta li fiha:

i. ikun hemm ittri jew sekwenzi ta' ittri barranin għas-sistema Maltija, eż. 'c' f''cactus', 'y' f''yoyo', 'ck' f''jack', 'th' f''toothpaste', 'ee' fi 'screen', 'sh' f''shock', 'tch' fi 'switch', eċċ.;

ii. ħafna mill-ittri tal-alfabett, barra mill-valuri stabbiliti tagħhom fil-Malti, jitgħabbew b'għadd ta' ħsejjes oħra jew saħansitra jitilfu leħinhom, eż. l-ittra 'j' issa jibda jkollha wkoll il-valur tal-'ġ' Maltija [dʒ] ('**j**eans', '**j**am'); l-ittra 'x' issa jibda jkollha wkoll il-valur ta' [ks] ('e**x**tra', 'ta**x**i', 'e**x**'); l-ittra 'a' jibda jkollha wkoll il-valur ta' [ɛj]('t**a**pe'), [ɛ] ('m**a**nager'), [ɪ] ('man**a**ger'). Xi drabi, xi ittri saħansitra jitilfu l-ħoss tagħhom, eż. il-'w' f''**w**rap' u '**w**restling', il-'k' f''**k**nockout', eċċ.;

iii. l-istess ħoss jibda jinkiteb daqqa b'ittra u daqqa b'oħra, eż. il-ħoss [dʒ] se jibda jinkiteb 'ġ' fi kliem bħal 'ġilda', 'siġar' u 'ġonna'; jew 'j' inkella 'g' fi kliem miktub la Ingliża bħal '**j**umper' u 'mana**g**er'; il-ħoss [ʃ] se jibda jinkiteb 'x' fi kliem bħal 'xiber', 'kixef' u 'xeraq', u 'sh', 'ti' jew 'ci' fi kliem miktub la Ingliża bħal '**sh**ock absorber', 'audi**ti**on', 'techni**ci**an'.

M'għandniex xi ngħidu, soluzzjoni bħal din tagħmilha prattikament impossibbli biex il-kliem, l-aktar il-verbi, jintegra meta jinfletti, eż. 'jiġ**jack**(k)ja l-karozza', 'jis**save**ja d-dokument', 'jik**coach**ja t-tfal'.

Dan jista' jwassal għal kollass tal-kodiċi ortografika stabbilita sa mill-bidu tal-kitba uffiċjali tal-Malti.

(ċ) Fil-kitba tal-Malti nħalltu ż-żewġ sistemi, il-Maltija u l-Ingliża

Ma' din is-sistema jaqblu bosta għaliex jagħmel sens li kliem li ilu żmien meqjus parti mil-lingwa jieħu sura Maltija filwaqt li kliem li daħal m'ilux mill-Ingliż jibqa' jinkiteb la Ingliża. Hemm ukoll kliem li daħal reċentement li l-forma tiegħu toqgħod bla diffikultà għas-sura ortografika Maltija. Din għall-ewwel tista' tidher soluzzjoni ideali li tieħu l-aħjar taż-żewġ proposti l-oħra, (a) u (b).

Madankollu, kien ikun hekk kieku l-kelliema tal-Malti jaqblu lkoll perfettament fuq liema kliem daħal fil-Malti u liema le. Imma minħabba għadd ta' fatturi, bħalma huma l-forma partikolari tal-kelma, l-età u l-livell kulturali tal-individwu, u l-familjarità tiegħu mal-Ingliż fl-oqsma partikolari, kulħadd ikollu l-intuwizzjoni u l-fehma tiegħu dwar din id-distinzjoni. Minħabba f'hekk, b'din il-proposta jkun meħtieġ li tinħareġ lista uffiċjali tal-kliem li jitqies bħala parti mill-vokabolarju Malti u li għalhekk irid jinkiteb la Maltija. M'għandniex xi ngħidu, lista bħal din ma tistax tirrifletti l-għażliet ta' kulħadd imma xorta waħda ikollu jimxi magħha. Mhux biss, imma – minħabba fatturi bħaż-żieda fil-livell tal-għarfien tal-Ingliż u l-iżviluppi lessikali f'tant oqsma ġodda – din il-lista tkun trid tibqa' tiġi aġġornata minn żmien għal żmien.

5. LEJN SOLUZZJONI RAĠUNATA

Ladarba l-ebda waħda mill-proposti msemmija ma tipprovdi waħedha soluzzjoni sħiħa għal din l-isfida, ikun għaqli li nfittxu s-soluzzjoni f’kompromess li – sa fejn ikun possibbli – jieħu l-aħjar ta’ kull waħda.

5.1 Kliem li adatta ruħu għall-grammatika Maltija

Il-kliem li qagħad għall-grammatika tal-Malti jibqa’ jinkiteb la Maltija. Dan ifisser li kull kelma mill-Ingliż li daħlet fil-Malti u qagħdet għar-regoli morfoloġiċi tiegħu għandha tkompli tinkiteb la Maltija, ngħidu aħna:

nomi: ‘kitla – ktieli’, ‘sors – sorsi’, ‘brejk – brejkijiet’ (tal-karozza);

verbi: ‘fajjar – fajjarna – tfajjar – ifajru’, ‘startja – startjajna – tistartja – tistartjaw’;

aġġettivi/parteċipji: ‘^{i}ggaraxxjat/a/i’.

Wieħed jinnota li hawn għandna forom differenti <u>tal-istess</u> nom jew <u>tal-istess</u> verb jew <u>tal-istess</u> aġġettiv/parteċipju, jiġifieri għandna relazzjoni inflettiva fi ħdan in-nom, il-verb jew l-aġġettiv/parteċipju. Madankollu, ara wkoll punt 5.2 għan-nomi li jieħdu s-suffiss tal-plural ‘–s’.

Għalhekk, ir-raġuni għaliex wieħed jikteb nom bħal ‘brejk’ la Maltija mhijiex għax juża l-verb korrispondenti ‘^{i}bbrejkja – jibbrejkja’ imma għax il-plural tan-nom huwa adattat morfoloġikament (brejk**ijiet**). Ir-relazzjoni derivattiva m’għandhiex tkun il-kriterju tal-kitba la Maltija. Il-firda bejn in-nom u l-verb hija importanti għax inkella jkollna każijiet fejn il-verb adattat jinkiteb la Maltija imma n-nom korrispondenti, li jkun jidher stramb miktub la Maltija, ma nkunux nistgħu neskluduh u jkollu jinkiteb bilfors la Maltija wkoll, eż. ‘^{i}ċċarġja l-batterija’ – ‘iċ-ċarġ (charge) tal-batterija wasal biex jispiċċa’, ‘^{i}ħħekkja s-sistema’ – ‘il-ħeker (hacker) intbagħat il-ħabs’.

Tajjeb li tingħata preferenza lill-plural integrat ta’ nomi bħal ‘ċippa – ċipep’, ‘kitla – ktieli’ (plural miksur), ‘ċans – ċansijiet’, ‘tim – timijiet’ (‘–ijiet’), ‘briksa – briksiet’ (‘–iet’), ‘sors – sorsi’ (‘–i’) (plural sħiħ), u għalhekk fil-kitba tintuża l-forma Maltija tas-singular u l-plural tagħhom b’konsistenza.

Għandna xi verbi adattati morfoloġikament li jikkorrispondu ma’ nomi (oriġinarjament) proprji. Dawn ukoll għandhom jinkitbu la Maltija filwaqt li n-nom proprju jibqa’ jinkiteb bl-Ingliż, eż. ‘tittwitja’ imma ‘Twitter’, ‘niskajpja’ imma ‘Skype’ u ‘^{i}ggugiljajt’ imma ‘Google’.

Jeżistu wkoll xi każijiet limitati ta’ nomi proprji li minnhom jitnisslu aġġettivi. F’każijiet bħal dawn, il-kitba tal-aġġettiv issegwi d-drawwa diġà stabbilita fejn iż-żieda grammatikali biss tinkiteb la Maltija, eż. ‘Shakespearjan’, ‘Marxist’, ‘Stricklandjan’, ‘Ghanjan’ u ‘Curaçaojan’.

Għandna wkoll xi nomi li l-plural tagħhom huwa adattat morfoloġikament u għalhekk jinkiteb biss la Maltija (‘xorzijiet’, ‘ġinsijiet’ u ‘bwiez’), imma l-forma la Maltija tagħhom fis-singular titbiegħed ħafna viżwalment mill-forma Ingliża u ddarras lil bosta (‘xorz’, ‘ġins’ u ‘buz’). F’dawn it-tliet każijiet wieħed jista’ jiddeċiedi li jħalli s-singular miktub ukoll la Ingliża (‘shorts’, ‘jeans’ u ‘boots’).

5.2 Il-plural mill-Ingliż ‘–s’

Il-plural mill-Ingliż ‘–s’ illum jista’ jitqies bħala wieħed mill-plurali tal-Malti ladarba hemm kliem Malti li ma jiħux ħliefu, eż. ‘films’, ‘drinks’. Madankollu, dan il-plural m’għandux jitqies awtomatikament bħala kriterju tal-integrazzjoni, għaliex inkella jiġri li bis-saħħa tiegħu l-biċċa l-kbira tan-nomi li wieħed juża fl-Ingliż ikun jista’ jqishom integrati fil-Malti. Jiġifieri, kliem bħal ‘computer’ u ‘toilet’ m’għandux jinkiteb bil-Malti sempliċiment bis-saħħa tal-plural ‘–s’ tiegħu. Iżda meta l-kittieb iqis li xi nomi bħal dawn ikunu ndraw fis-sura Maltija tagħhom u/jew ma jitbegħdux viżwalment mill-forma Ingliża, jista’ jiktibhom la Maltija.

Għalhekk, filwaqt li l-kittieb jista’ jagħżel li jikteb ‘kompjuter/s’ għax iqishom forom li ndraw la Maltija u lanqas ma jitbiegħdu viżwalment daqstant mill-forma Ingliża, jiddeċiedi li ma jiktibx ‘toilet/s’ la Maltija (jiġifieri, ‘tojlit/s’) għax iħoss li dawn il-forom ma ndrawx, jitbiegħdu mill-forma Ingliża u jdarrsu lil min jaqrahom.[2] Il-kittieb huwa mħajjar jagħżel

[2]Kliem mill-Ingliż (anke jekk finalment mhux ta’ nisel Ingliż), li għandu xi sing jew xi sinjal dijakritiku li ma jintużax fil-Malti, u li se jitħalla miktub fil-forma oriġinali, għandu jinkiteb kif niktbuh fl-Ingliż, eż. ‘vis-à-vis’, ‘crêpe’, ‘pâté’, ‘frappé’, ‘née’, ‘raison d’être’, eċċ. Bħala regola ġenerali, dan il-kliem m’għandniex nimmarkawh, imma jekk ikollna bżonn nużawh f’testi pedagoġiċi u/jew f’testi maħsubin għal tfal ta’ età bikrija, l-awtur jista’ jagħżel li jimmarkah. Ara wkoll punt 5.6.

dejjem il-forma ortografika, la Maltija jew la Ingliża, li fil-fehma tiegħu twassal ħsiebu bl-aħjar mod u bl-inqas tfixkil għal min jaqra. Ara wkoll il-punt li jmiss.

5.3 Kliem li ma adattax ruħu għall-grammatika Maltija

Fil-każ tal-kliem, l-aktar nomi, li ma qagħadx għall-grammatika tal-Malti, il-kittieb għandu għażla bejn li jiktbu la Maltija jew la Ingliża għaliex mhux il-kliem kollu jippresta ruħu ndaqs biex jinkiteb la Maltija. Filwaqt li xi nomi lill-qarrej ma jdarrsuhx meta jinkitbu la Maltija, tant li wħud minnhom ilhom li daħlu f'din is-sura, eż. 'ħelikopter' (helicopter) u 'kamera' (camera), oħrajn joħolqu reżistenza għax idejqu u jtellfu kemm lill-kittieb kif ukoll lill-qarrej, eż. 'ċeting' (chatting), 'fawndejxin' (foundation), 'ħoki' (hockey), 'rowbot' (robot), 'slowgan' (slogan), 'smuti' (smoothie), 'suxi' (sushi) u 'tajer' (tyre).

Terġa', din il-varjazzjoni hija soġġetta wkoll għal differenzi minn individwu għal ieħor għax tvarja skont il-livell tal-edukazzjoni, l-età u l-influwenzi kulturali. F'każijiet bħal dawn, il-kittieb għandu jħossu ħieles li jagħżel b'mod responsabbli l-kitba li tidhirlu l-aħjar fil-każ speċifiku filwaqt li jżomm il-konsistenza fl-għażla tiegħu.[3]

Madankollu, hemm xi kliem mill-Ingliż, bħal 'alkoħol', 'komik', 'plastik' u '(patata) maxx', li mhux adattat morfoloġikament fil-Malti. Maż-żmien dan aktarx indara miktub la Maltija u tkun ħaġa tajba li jibqa' jinkiteb hekk.

5.4 Il-konsistenza

F'dan kollu, importanti li fl-istess test tinżamm il-konsistenza fil-kitba tal-istess nom billi s-singular u l-plural jinkitbu t-tnejn la Maltija jew it-tnejn la Ingliża:

Eż. 'Minħabba **klejm** qarrieqa l-kumpanija ttardjat fl-ipproċessar tal-**klejms** l-oħra.'

JEW

'Minħabba **claim** qarrieqa l-kumpanija ttardjat fl-ipproċessar tal-**claims** l-oħra.'

F'każijiet bħal dawn, il-kittieb għandu jużа jew 'klejm – klejms' jew 'claim – claims'.

Nota 1

Għalhekk, biex nieħdu eżempju ieħor, mill-istess zokk jista' jkollna:

in-nom:	'scan – scans' jew 'skenn – skenns',
	'scanner – scanners' jew 'skener – skeners'
	'scanning' jew 'skening'
il-verb:	'skennja', 'niskennja', 'skennjajt', eċċ.
in-nom verbali:	'skennjar'
il-parteċipju passiv:	'skennjat', 'skennjata', 'skennjati'

5.5 Il-kliem kompost

Il-kliem kompost minn żewġ kelmiet jew aktar[4] (eskluż dak li adatta ruħu grammatikalment, bħal 'trejdjunjoniżmu') għandu jitħalla miktub bl-Ingliż, eż. 'air conditioner' mhux '~~erkondixiner~~', 'part-time' mhux '~~partajm~~', 'part-timer' mhux '~~partajmer~~', 'roundabout' mhux '~~rawndebawt~~', 'shock absorber' mhux '~~xokebżorber~~', 'windscreen' mhux '~~windskrin~~', 'online' mhux '~~onlajn~~', 'broadband' mhux '~~brodbend~~', eċċ.

Eċċezzjoni għal dan hija l-kelma komposta 'futbol' li maż-żmien il-forma tagħha miktuba la Maltija jidher li ndrat u għandha tibqa' tinkiteb hekk.

[3]Fl-eżamijiet, l-eżaminaturi għandhom ikunu konxji minn dan il-fatt u jaċċettaw iż-żewġ sistemi dment li tinżamm il-konsistenza mill-istudent/a fi ħdan l-istess kelma. Bl-istess mod, l-awturi u l-qarrejja tal-provi għandhom japplikaw il-kriterju tal-konsistenza.

[4]Dan ma jgħoddx għal kliem bi prefissi bħal 'tele-' (f' 'televixin/television') u 'ħeli-/heli-' (f' 'ħeliport/heliport').

5.6 Il-qabża minn sistema għal oħra: nimmarkawha?

Minn dak li ntqal s’issa huwa ċar li f’test bil-Malti se jkunu qed jintużaw żewġ sistemi ortografiċi differenti, imqar fl-istess frażi jew sentenza. L-użu ta’ żewġ sistemi flimkien bla distinzjoni jista’ jgħaddi l-messaġġ lil min ikun jikteb li jista’ jieħu kliem minn lingwa oħra bla bżonn, mal-iċken diffikultà. Għal din ir-raġuni, f’dan ir-rapport qed ninsistu li nissellfu l-kliem biss meta ma jkollniex kliem ieħor nattiv li jaqdina.

Il-Kumitat maħtur mill-Kunsill tal-Malti ħa ħsieb jeżamina din il-kwistjoni b’testijiet empiriċi u minnhom irriżulta li – għajr għat-tfal ta’ età tassew żgħira – il-qarrejja ma tfixklux meta ltaqgħu ma’ kliem missellef, miktub la Ingliża, li ma kienx immarkat, pereżempju, bil-virgoletti jew bil-korsiv. Ma’ dan irridu nżidu wkoll is-sentiment mifrux li tfisser fil-konsultazzjoni pubblika li għamel il-Kunsill fejn ħareġ ċar li n-nies, b’mod ġenerali, jirreżistu dan it-tip ta’ mmarkar.

Għalhekk, il-kliem miktub bl-Ingliż m’għandux ikun immarkat. Madankollu, biex nilqgħu għal xi diffikultajiet li jistgħu jiltaqgħu magħhom it-tfal ta’ età bikrija, qed nirrakkomandaw li f’testi pedagoġiċi u/jew f’testi mmirati għalihom il-kliem li jitħalla la Ingliża jista’ jkun immarkat skont kif jidhirlu l-aħjar l-awtur jew il-pubblikatur. Soluzzjoni oħra tista’ tkun li tiġi mmarkata biss l-ewwel okkorrenza tal-kelma missellfa.

6. IL-KITBA BIL-MALTI TAL-KLIEM MILL-INGLIŻ

Il-kitba la Maltija tal-kliem mill-Ingliż tista’ tippreżenta xi diffikultajiet. Tant hu hekk li mhux l-ewwel darba li l-istess kelma nsibuha miktuba b’żewġ modi differenti jew iżjed.

Għaldaqstant, jekk il-kittieb ikun iddeċieda li kelma mill-Ingliż tkun tassew meħtieġa u jkun irid jiktibha la Maltija għax iħoss li ma titbigħedx viżwalment u ma ttellifx lil min jaqraha, jista’ jirreferi għal dawn l-indikazzjonijiet li jistgħu jkunulu ta’ fejda.

Qabelxejn, għandu jżomm f’moħħu dan il-prinċipju ewlieni: li l-kelma jiktibha fonetikament kif tinstema’ fil-Malti. Dan qed jingħad għaliex il-qarrej Malti jista’ jkun ikkondizzjonat ħafna mill-forma ortografika Ingliża u jibqa’ marbut magħha. Għalhekk, ngħidu aħna, għal ‘computer’ għandna niktbu ‘kompjuter’ mhux ‘~~komputer~~’ jew ‘~~compjuter~~’.

Minħabba l-kitba fonetika wieħed jista’ jinnota xi bidliet li jkollhom isiru fil-passaġġ għall-forma Maltija. Uħud minn dawn il-bidliet ma jippreżentaw l-ebda diffikultà għal min ikun jikteb bil-Malti filwaqt li oħrajn jistgħu jqajmu xi dubji fil-kitba. L-aktar prominenti fost dawn se jiġu indikati hawnhekk bil-ħsieb li tinżamm l-uniformità sa fejn huwa possibbli u xieraq.

6.1 Il-kitba taz-zokk

Il-verbi mill-Ingliż ikollhom mamma (x’għamel hu) li normalment tispiċċa bit-tarf ‘–ja’, eż. ‘**start**ja’, ‘^{i}f**film**ja’, ‘^{i}x**xutt**ja’. Il-konjugazzjoni tal-verb tinbena fuq iz-zokk. Iz-zokk nistgħu nqisuh bħala dak li jibqa’ meta nneħħu ż-żidiet kollha minn mal-mamma.

(a) Il-konsonanti fil-bidu taz-zokk tal-verb

L-irduppjar tal-ewwel konsonanti ta’ verb ta’ nisel barrani huwa mifrux fil-Malti. Dan l-irduppjar, fl-imperfett huwa regolari minħabba l-prefissi, eż. ‘ji**pp**retendi’, ‘ni**pp**rogramma’, imma f’xi każijiet fil-perfett hemm tendenza li jsir fakultattiv, eż. ‘huwa **pp**retenda/**p**retenda’, ‘**pp**rogramma/**p**rogramma’.

(b) Il-konsonanti fit-tarf taz-zokk tal-verb

Xi verbi li z-zokk tagħhom fl-Ingliż jispiċċa b’ħoss konsonantali, min ikun jiktibhom bil-Malti jista’ jsibha bi tqila biex jiddeċiedi jekk qabel il-‘–ja’ finali toqgħodx konsonanti singla jew doppja.

Għalhekk:

i. Verbi li z-zokk tagħhom huwa b’sillaba waħda magħluqa u bil-vokali twila, eż. ‘jil**lik**ja’ (to leak), ‘jif**fid**ja’ (to feed), u

ii. Verbi li z-zokk tagħhom jispiċċa bis-semivokali (j, w) indipendentement min-numru tas-sillabi u mit-tul tal-vokali taz-zokk tagħhom, eż. ‘slo**w**ja’, ‘spre**j**ja’

jinkitbu dejjem b’konsonanti singla qabel il-‘ja’.

Mela niktbu: ‘^{i}llikja’ (mhux ‘^{i}~~llikkja~~’) u ‘slowja’ (mhux ‘~~slowwja~~’), eċċ.

Bl-istess mod:

iii. Kliem ieħor mill-Ingliż, l-aktar nomi, b’sillaba waħda magħluqa u bil-vokali twila, jekk jinkiteb la Maltija, jinkiteb ukoll b’konsonanti singla. Jibqa’ jinkiteb hekk ukoll anke meta jiżdiedu miegħu xi elementi oħra, eż. ‘seat > sit – si**t**s’, ‘team > tim – ti**m**ijiet’.

Nota 2

Hawn tajjeb infakkru r-regola 9 taż-*Żieda mat-Tagħrif* (1984) li tgħid li l-kliem li daħal mill-Ingliż, li fih il-vokali twal ‘i’ jew ‘u’, m’għandu qatt jinkiteb bil-konsonanti dgħajfin ‘j’ jew ‘w’ wara dawn il-vokali fl-istess sillaba. F’dan il-każ għandhom isegwu r-regoli normali tal-Malti, jiġifieri li biex niktbu s-sekwenzi ‘–ij–’ u ‘–uw–’ irid ikollna vokali warajhom.

Għaldaqstant, bħalma niktbu: ‘ġid’, ‘ħin’, ‘twil’, ‘qasir’, ‘inklina’, ‘stima’ u ‘komodina’, niktbu: ‘tim’, ‘diżil’, ‘ħiter’, ‘miter’, ‘giżer’, ‘skrinja’, ‘^{i}ffidja’, ‘skija’, eċċ. Hekk ukoll, bħalma niktbu: ‘ful’, ‘kul’, ‘maħbub’, ‘tmun’, ‘studja’ u ‘kutra’, niktbu: ‘skuter’, ‘snuker’, ‘kju’, ‘^{i}kkjuja’, ‘^{i}bbuja’, ‘^{i}bbujar’, ‘^{i}żżumja’/‘^{i}zzumja’, eċċ.

iv. Verbi li z-zokk tagħhom huwa b’sillaba waħda magħluqa u bil-vokali qasira, għajr il-verbi msemmija f’punt 6.1(b)ii, eż. ‘^{i}ċ**ċekk**ja’, ‘^{i}p**pakk**ja’, ‘^{i}s**sett**ja’, ‘^{i}ċ**ċett**ja’, ‘^{i}b**bukk**ja’, ‘^{i}b**blaff**ja’, ‘^{i}t**tipp**ja’, ‘^{i}ġ**ġogg**ja’ u ‘**stokk**ja’,

jinkitbu dejjem b’konsonanti mtennija qabel it-tarf ‘–ja’.

Ladarba kliem b’sillaba waħda magħluqa u bil-vokali qasira, eż. ‘minn’, ‘kull’, ‘qatt’, ‘rikk’, u kliem ieħor b’sillaba finali magħluqa u aċċentata, eż. ‘kulħadd’, ‘kuntatt’, ‘ingann’, jinkiteb ukoll b’konsonanti mtennija (jew b’żewġ konsonanti differenti jew aktar, eż. ‘kissirt’, ‘ma ħawwadtx’, ‘skart’), bl-istess mod:

v. Kliem mill-Ingliż, l-aktar nomi, b’sillaba waħda magħluqa u bil-vokali qasira, jekk jinkiteb la Maltija, jinkiteb b’konsonanti mtennija anke meta jiżdiedu miegħu xi elementi oħra, ngħidu aħna:

- b’konsonanti mtennija: ‘set > sett’, ‘gas > gass’, ‘lot > lott’, ‘van > vann’, ‘fan > fann’, ‘skip > skipp’, ‘cheque > ċekk’, ‘block > blokk’, ‘truck > trakk’, ‘tip > tipp’.

- b’elementi miżjuda: ‘vann > vannijiet’, ‘blokk > blokka’, ‘sett > ^{i}ssettjat’, ‘gass > gassijiet’, ‘xokk > jixxokkja’, ‘skroll – skrollja’, ‘tipp > tipps – ^{i}ttippja’, ‘blogg > bloggs – tibbloggja’.

Eċċezzjoni:
Il-konsonanti mtennija ssir singla meta l-element miżjud ikun ‘–er’, ‘–ing’ jew ‘–is’, eż. ‘blogg’ imma ‘blo**ger**’, ‘^{i}ħħekkja’ imma ‘ħe**ker**’, ‘^{i}bbukkja’ imma ‘bu**king**’, ‘^{i}fflaxxja’ imma ‘fla**xing**’, ‘sett’ imma ‘se**ting**’, ‘swiċċ’ imma ‘swi**ċis**’, ‘friġġ’ imma ‘fri**ġis**’, eċċ.

Nota 3

Fil-Malti z-zokk tal-kelma jista’ jidher f’aktar minn sura waħda fil-kliem imnissel minnu:

eż. Malti Semitiku: ‘raħal/raħl–’ (‘raħal’, ‘raħli’); ‘fisser/fissr–’ (‘fisser’, ‘fissru’);
‘kiser/kisr–/ksir–’ (‘kiser’, ‘kisret’, ‘ksirna’).

Malti Rumanz: ‘divid–/diviż–’ (‘^{i}ddivida’, ‘diviżjoni’); ‘popol–/popl–’ (‘popolazzjoni’, ‘poplu’).

Bl-istess mod, familja ta’ kliem mill-Ingliż tista’ tkun irrappreżentata minn zokk li jkollu aktar minn sura waħda kif jidher fl-eżempji mogħtija qabel.

vi. Għandna wkoll verbi oħra, aktarx b’iżjed minn sillaba waħda, li z-zokk tagħhom fl-Ingliż jispiċċa wkoll b’ħoss konsonantali, eż. ‘to panic’, ‘to budget’ u ‘to polish’. Dawn fil-Malti l-mamma tagħhom jista’ jkollha żewġ pronunzji differenti skont il-kelliem.

Hemm min jitfa’ l-aċċent tal-kelma fuq l-ewwel sillaba u allura z-zokk jinstema’ b’konsonanti waħda fit-tarf:

Eż. ^{i}ppanikja (jip**panik**ja, nip**panik**jaw, ^{i}p**panik**jajtu)
^{i}bbaġitja (jib**baġit**ja, jib**baġit**jaw, ^{i}b**baġit**jajna)
^{i}ppolixja (jip**polix**ja, tip**polix**jaw, ^{i}p**polix**jajna)

Hemm min iwaqqa’ l-aċċent fuq it-tieni sillaba u jqawwi l-ħoss tal-aħħar konsonanti:

Eż. ^{i}ppanikkja (jip**panikk**ja, nip**panikk**jaw, ^{i}p**panikk**jajtu)
^{i}bbaġittja (jib**baġitt**ja, jib**baġitt**jaw, ^{i}b**baġitt**jajna)
^{i}ppolixxja (jip**polixx**ja, tip**polixx**jaw, ^{i}p**polixxj**ajna)

F’każijiet bħal dawn, jistgħu jinkitbu ż-żewġ varjanti imma tajjeb li l-kittieb ikun konsistenti fl-għażla tiegħu.

6.2 Il-plural ‘–s’

Xi kliem mill-Ingliż jifforma l-plural tiegħu biż-żieda ta’ ‘–s’ f’tarf is-singular, eż. ‘film – films’, ‘kompjuter – kompjuters’.

Din tibqa’ tinkiteb ‘–s’ anke meta tieħu l-ħoss ta’ ‘ż’, eż. ‘klabbs’ mhux ‘~~klabbż~~’ u ‘bloggs’ mhux ‘~~bloggż~~’.

Bl-istess mod niktbu ‘friġis’ mhux ‘~~friġiż~~’.

6.3 Il-kitba ta’ ‘ex’ u ‘extra’

L-element ‘ex’, fis-sens ta’ xi ħadd li kien jokkupa xi kariga, professjoni jew pożizzjoni u issa m’għadux, fil-Malti jista’:

i. jew jibqa’ jinkiteb ‘ex’ u separat mill-kelma ta’ warajh,
eż. ‘ex plejer’, ‘ex ministru’, ‘ex spettur’, ‘ex għalliema’, ‘ex prim ministru’, ‘l-Ex President Joe Attard’, eċċ.

ii. jew jinkiteb fonetikament ‘eks’ u separat mill-kelma ta’ warajh,
eż. ‘eks plejer’, ‘eks ministru’, ‘eks spettur’, ‘eks għalliema’, ‘eks prim ministru’, ‘l-Eks President Joe Attard’, eċċ.

Għalhekk, dan l-element jiżdied mal-lista ta’ disa’ elementi li jixbhu l-prefissi msemmija f’punt 3.2.2.4 tad-*Deċiżjonijiet 1* li ma jingħaqdux mal-kelma ta’ warajhom, jiġifieri, ‘aġent’, ‘assistent’, ‘deputat’, ‘gran’, ‘kap’, ‘viċi’, ‘prim’, ‘sekond’ u ‘terz’.

Meta l-element ‘ex’ jintuża waħdu bħala nom jista’ jinkiteb ukoll ‘eks’, eż. ‘Ried jevita li jkellem lill-ex/eks tiegħu.’

Il-kelma 'extra', li meta tintuża bħala prefiss tingħaqad mal-kelma ta' warajha (ara d-*Deċiżjonijiet 1* (3.2.2.1)), għandha tinkiteb la Maltija ('ekstra') biex tkun evitata l-kitba ta' żewġ sistemi differenti fl-istess kelma, eż. 'ekstrakurrikulari' (mhux '~~extrakurrikulari~~'). Għandha tinkiteb la Maltija wkoll meta tintuża f'sens aġġettivali, eż. 'żejt taż-żebbuġa ekstra verġni' (extra virgin olive oil).

Meta l-kelma 'extra' tintuża bħala nom tista' tinkiteb la Ingliża jew la Maltija, eż. 'Applikajt bħala extra/ekstra għall-film li qed jinġibed Malta.'

6.4 Il-kitba tal-vokali tal-leħen

Meta quddiem nomi komuni u titli ta' persuni mill-Ingliż, li ma jinkitbux la Maltija jew li l-kittieb jagħżel li jħallihom miktubin bl-Ingliż tinħass il-ħtieġa tal-vokali tal-leħen, ortografikament din għandha tinkiteb ħaġa waħda man-nom jew mat-titlu:

eż. 'L-**is**panner u l-iskateboard ma nistax insibhom.'
'L-**Is**peaker Joe Borg kien ma jiflaħx.'

F'każ li tinħass il-ħtieġa li dan il-kliem ikun immarkat minħabba l-istil tad-dokument li jkun se jidher fih,[5] il-vokali tal-leħen għandha ssegwi l-istess stil tal-bqija tal-kelma mmarkata.

eż. (**a**) fil-virgoletti: L-'iscooter' li xtratlu tgħidx kemm għoġbu.
(**b**) bil-korsiv: L-*iscooter* li xtratlu tgħidx kemm għoġbu.
(**ċ**) bil-grassett: L-**iscooter** li xtratlu tgħidx kemm għoġbu.

Fil-każ ta' nomi proprji (bħal ismijiet ta' pajjiżi jew postijiet, ditti, organizzazzjonijiet, programmi, akronimi li jinqraw bħala kelma sħiħa, eċċ.) li ma jinkitbux la Maltija, il-vokali tal-leħen tinkiteb żgħira u l-isem jinkiteb b'ittra kbira:

eż. (**a**) fil-virgoletti: L-'iscooter' li xtratlu tgħidx kemm għoġbu.
(**b**) bil-korsiv: L-*iscooter* li xtratlu tgħidx kemm għoġbu.
(**ċ**) bil-grassett: L-**iscooter** li xtratlu tgħidx kemm għoġbu.

eż. 'l-**i**Sprite', 'l-**i**Stergene'
'l-**i**Sky Mountains'
'l-**i**Splash and Fun'
'l-**i**Spice Girls'
'l-**i**START (Strategic Arms Reduction Treaty)'

L-ismijiet xjentifiċi u l-ismijiet ta' pubblikazzjonijiet jinkitbu bil-korsiv (ara d-*Deċiżjonijiet 1* (2.3 u 2.4)) u l-vokali tal-leħen tinkiteb żgħira u bil-korsiv ukoll:

Eż.
'Fl-***i****Spanish Revolution*, ktieb li domt naqrah ġimagħtejn, qrajt li kienu mietu eluf ta' nies.'

'l-***i****Streptococcus pneumoniae*', 'l-***i****Staphylococcus aureus*', 'l-***i****Stephanotis floribunda*'

Meta jinkiteb bl-id, l-isem xjentifiku jintuża b'sing taħtu, eż. l-<u>iStegosaurus ungulatus</u>, filwaqt li l-isem ta' pubblikazzjoni jinkiteb fil-virgoletti, eż. l-'iSpanish Revolution'.

6.5 Il-kitba tal-artiklu u l-prepożizzjonijiet quddiem kliem u taqsiriet bl-Ingliż

Quddiem kliem miktub la Ingliża niktbu l-artiklu (jew il-prepożizzjoni mal-artiklu) skont kif illissnu, jiġifieri <u>skont il-prinċipju fonetiku.</u>

[5]Infakkru li l-immarkar jista' jsir f'testi pedagoġiċi u/jew f'testi maħsubin għal tfal ta' età bikrija. Dwar dan, ara punt 5.6.

Eż.

'**ix-**show', '**iċ-**chat', '**is-**Celtic', '**ix-**shuttle', '**is-**central heating', '**il-**United', '**il-**union/**l-**union'.

'L-interpretazzjoni **ta'**/**t'**Albert tagħmel aktar sens.'
'Rajt **'il** Yvonne imma **'l** Eucharist ma rajtux.'
'**B'**cassette bħal dan m'int se tagħmel xejn.'
'Dan il-ħoss qisu **ta'** ħelikopter.'
'**Fi** cubicle minnhom kien hemm żewġ interpreti.'
'**Ma'** dishwasher ġdid qed jagħtu sett platti.'
'Fit-triq kien hemm riħa **ta'**/**t'**exhaust taqsam.'
'Kelli l-ħsara **fix-**shock absorbers.'
'Tgħidx kemm kienet tidher eleganti **bil-**blouse li kellha.'
'**Fil-**Eurovision ta' din is-sena kien hemm ħafna kanzunetti sbieħ.'

Dan japplika wkoll għall-akronimi u l-inizjaliżmi:

i. l-akronimi (taqsira li tinqara bħala kelma waħda): '**il-**UNESCO/**l-**UNESCO', '**in-**NASA', '**ir-**RAI', '**il-**WHO' (meta tinqara bħall-kelma Ingliża 'who').

ii. l-inizjaliżmi (taqsira li tinqara ittra ittra): '**id-**WHO', '**is-**CMTU', '**l-**RTK', '**il-**UĦM'.

Eż.

'**B'**GPS qadim m'aħniex se naslu fil-post li nixtiequ.'
'**F'**SMS minnhom qalli li ma tantx kien jiflaħ.'
'Qabbadt il-kompjuter **ma'** UPS ieħor.'
'Fl-istudju tagħha waslet **sa**/**s'**LSE.'
'Daħal membru **fl-**MUT.'
'Daħlu membri **fil-**GWU.'
'Bgħatt ir-rapport **'il-**UĦM.'
'Ma tantx ħdimt **bil-**UPS li tajtni.'
'Dan il-filter hu **ta'**/**t'**a/c ta' karozza oħra.'
'**Bl-**SMS li bagħtitli kompliet ħawditni.'

6.6. Il-kitba wara kliem u taqsiriet bl-Ingliż

Is-sistema ortografika tal-Malti hija magħġuna minn bosta prinċipji differenti, fosthom il-prinċipju fonetiku, fonoloġiku, etimoloġiku, morfoloġiku, u viżiv.

Il-prinċipju viżiv jintuża, fost l-oħrajn, meta niktbu l-artiklu mingħajr il-vokali tal-leħen wara kliem li jispiċċa 'għu' jew 'għi', pereżempju, 'jitil**għu t-**taraġ', 'il-frie**għi l-**ġodda'.

Wara kliem bħal dan li ġej lanqas ma niktbu l-vokali tal-leħen minkejja li fit-taħdit insemmgħuha eż. 'nist**għu n**kunu', 'nibq**għu n**sibu', eċċ. Hekk ukoll niktbu 'jist**għu j**kunu', 'jitil**għu w**koll', eċċ. minkejja li fil-bidu tal-kelma li tiġi wara, illissnu /ɪ/ u /ʊ/ rispettivament. F'dawn il-każijiet kollha ma nimxux mal-prinċipju fonetiku iżda mal-kitba tal-vokali li naraw fit-tarf tal-kelma li tiġi qabel.

Bl-istess mod, għalhekk, wara kliem mill-Ingliż miktub mhux la Maltija niktbu skont l-aħħar ittra tiegħu, jiġifieri <u>skont il-prinċipju viżiv</u>. Għall-fini ta' din ir-regola l-ittra 'y' titqies bħala konsonanti.

Eż.

'Jekk jiġi Pawlu, il-brand**y i**kun aħjar iddaħħlu ġewwa.'
'Biex jipprattikaw il-waterpol**o j**ridu jitħarrġu kuljum.'
'L-istudenti li ġew għal-lectur**e w**rew ħeġġa kbira.'
'Il-mewġa qalbet id-dingh**y u**koll.'

'It-trolle**y il-**ġdid aħjar nibżgħu għalih.'
'Il-cassett**e l-**qadim qiegħed fil-kaxxa.'
'Il-pineappl**e 'l** ħadd ma tagħmel ħsara.'
'It-threepl**y i**llum ma tantx għadu jintuża għal din l-għamara.'
'Melbourn**e l**lum hija waħda mill-akbar bliet tad-dinja.'
'Oħti u Charlen**e j**morru l-iskola flimkien.'
'Audre**y i**ppreferiet li tibqa' d-dar.'
'Lil Lauren**t i**dejquh l-istejjer tal-biża'.'
'Simo**n 'il** ħadd m'għaraf.' (kemm jekk ippronunzjata /sɪˈmɔ̃/, kif ukoll jekk ippronunzjata /ˈsɐjmɪn/)
'Iren**e l**bieraħ ma ġietx.' (kemm jekk ippronunzjata /ɐjˈriːn/ kif ukoll jekk ippronunzjata /ɪˈrɛːnɛ/)

'Ir-Renaul**t il-**ħadra qiegħda għall-bejgħ.' (kemm jekk ippronunzjata /rɛˈnɔlt/ kif ukoll jekk ippronunzjata /rɛˈnɔː/)
'Meta morna l-Ingilterra żorna Beaulie**u w**koll imma Lympn**e j**kollna mmorru darb'oħra għax ma kellniex ħin biżżejjed.'
'Is-Sinjura Featherstonehaug**h i**lbieraħ ma ġietx u s-Sur Lescroar**t i**llum ma jiflaħx.'
'Is-Sur Le Rou**x i**kollu jċedi postu fil-kumitat u s-Sinjorina Grzegorczy**k i**llum se tidħol minfloku.'

Dan japplika wkoll għall-akronimi u l-inizjaliżmi:

Eż.

'In-NAT**O l**lum m'għadhiex forza b'saħħitha daqs qabel.' (kemm jekk ippronunzjata /ˈnɛjtɔw/ kif ukoll /ˈnɐ:tɔ/)

'Oħti daħlet membru fil-GW**U l**bieraħ u żewġha daħal membru fl-MU**T**/fil-MU**T i**llum.' (kemm jekk MUT hija ppronunzjata ittra ittra kif ukoll jekk ippronunzjata bħala frażi, jiġifieri 'Malta Union of Teachers')
'Jekk il-BB**C i**kun jinstema' sew, nisma' l-aħbarijiet fuqu imma mbagħad narahom fuq ir-RA**I w**koll.'
'Niltaqgħu fil-5:00 p**m i**llejla.'
'Int mhux fl-10:15 a**m u**koll kellek tiġi?'[6]

6.6.1 Il-ġustifikazzjoni għal din l-għażla

Mill-eżempji kollha mogħtija hawn fuq jidher ċar li għall-prattiċità, ikun aħjar jekk jintuża l-prinċipju viżiv. Dan minħabba li:

(i) dan il-prinċipju diġà jintuża b'mod frekwenti fir-regoli tal-ortografija Maltija (kif ġie spjegat f'punt 6.6);
(ii) jeżistu ismijiet li jkollhom aktar minn pronunzja waħda;
(iii) jeżistu ismijiet li l-pronunzja tagħhom ma tkunx daqstant magħrufa;
(iv) ta' spiss niltaqgħu ma' akronimi jew abbrevjazzjonijiet li ma nkunux nafu kif illissnuhom (jew li nistgħu llissnuhom b'aktar minn mod wieħed), jiġifieri jekk hux ittra ittra, kelma sħiħa jew bħala frażi;
(v) dan il-prinċipju jiffaċilita wkoll l-implimentazzjoni ta' ċekkjatur elettroniku.

Għaldaqstant, f'dawn il-każijiet il-prinċipju viżiv joħloq uniformità ortografika u jnaqqas l-inċertezzi fil-kitba kemm għal min ikun qed jikteb kif ukoll għal min ikun qed jikkoreġi jew jitgħallem il-Malti.

---

[6]Meta fit-tarf ta' kelma jew frażi ma jkunx hemm ittra iżda numru li normalment nippronunzjawh bl-Ingliż, napplikaw il-prinċipju fonetiku, jiġifieri niktbu skont kif illissnu n-numru jew in-numru fil-frażi, kif jidher f'dawn l-eżempji:

'Il-kanzunetti tat-Top **20 l**bieraħ niżżilthom bħala mp**3 w**koll.' (għax normalment illissnu /ˈtwɛntɪ/ u /ɛmpɪˈtrɪ/)

'Fuq TVM**2 x**xandar *Home Alone* ***4*** **il-**ġimgħa l-oħra.' (għax normalment illissnu /tʊ/ u /fɔːr/)

Din id-deċiżjoni ssegwi d-drawwa li nimxu magħha fil-każ tan-numri mlissnin bil-Malti, jiġifieri niktbu 'Fl-200**8 r**restawraw in-niċċa (għax illissnu 'fl-elfejn u tmienja') u fl-20**18 i**ddeċidew li jduru l-faċċata tal-każin' (għax illissnu 'fl-elfejn u tmintax').

TABELLA SKEMATIKA ĠENERALI

Il-Kunsill Nazzjonali tal-Ilsien Malti

Hawn qed jingħataw biss il-passi prinċipali. Mhumiex inklużi l-każijiet kollha spjegati f'parti B tar-rapport sħiħ.

A LIEMA KELMA NUŻA?

Jekk kelma mill-Ingliż...

1. nista' nuża minflokha kelma oħra stabbilita fil-Malti li taqdini tajjeb għall-istess tifsira
eż. **biljett** minflok **ticket**
→ **ma nużahiex**

2. neħtieġha tassew fil-kuntest li jkolli
eż. **taħdit/diskors** vs **chatting**
→ **nużaha**

B KIF SE NIKTIBHA?

Jekk se nuża l-kelma mill-Ingliż...

1. **inħalliha miktuba bl-Ingliż**
→ jekk hija kelma komposta minn żewġ kelmiet jew aktar
eż. **windscreen**, **roundabout**, **shock absorber**, **fire extinguisher**, eċċ.

2. **niktibha bil-Malti skont ir-regoli stabbiliti tal-ortografija Maltija**
→ jekk hi integrata fil-grammatika Maltija:
a. fin-nomi
ħlief dawk bil-plural mill-Ingliż '–s'
eż. **kitla** – **ktieli** *għax plural miksur*,
sors – **sorsi** *għax plural sħiħ*,
brejk – **brejkijiet** tal-karozza *għax plural sħiħ, mhux minħabba l-verb korrispondenti* **'bbrejkja** *u l-aġġettiv/parteċipju* **'bbrejkjat**
(Għan-nomi li jieħdu l-plural mill-Ingliż '-s', ara B3.)
b. fil-verbi
eż. **fajjar** – **fajjarna** – **tfajjar**, **'ċċarġja** – **'ċċarġjajna** – **tiċċarġja**
ċ. fl-aġġettivi/parteċipji
eż. **'ggaraxxjat/a/i**, eċċ.

3. **għandi għażla niktibhiex la Maltija jew la Ingliża**
→ jekk mhix integrata fil-grammatika Maltija jew hija nom li jieħu l-plural mill-Ingliż '–s':
fin-nomi u l-aġġettivi/parteċipji
i. jekk il-forma miktuba bil-Malti ma titbiegħedx viżwalment mill-forma Ingliża, nista' niktibha la Maltija
eż. **ħelikopter**, **kamera**, **plastik**, **alkoħol**, eċċ.
ii. jekk il-forma miktuba bil-Malti titbiegħed viżwalment mill-forma Ingliża, aħjar inħalliha miktuba bl-Ingliż
eż. **foundation**, **shutter**, drapp **plain**, eċċ.

Ċ GĦANDI NIMMARKAHA?

Jekk se nħalli l-kelma bl-Ingliż...

1. fil-kitba u f'dokumenti/grafika elettronika u ppubblikata
→ **ma nimmarkahiex**

2. f'kuntest pedagoġiku u/jew f'materjal maħsub għal tfal ta' età bikrija
→ **nista' nimmarkaha** bil-virgoletti, korsiv jew b'xi mod ieħor